

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИМИ ПСИХОЛОГАМИ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРОБЛЕМНОЇ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ВІЙСЬКОВИХ КОЛЕКТИВАХ, ДЕ ПРОХОДЯТЬ СЛУЖБУ ЖІНКИ-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ

Кучмєєв О.О.

У статті на основі теоретичного аналізу наукових джерел, вивчення військової практики та результатів проведеного дослідження висвітлено зміст та напрямки організації військовими психологами роботи з попередження проблемної міжособистісної взаємодії у військових підрозділах, де проходять службу жінки-військовослужбовці.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, жінки-військовослужбовці, психологічна допомога, командний склад, військовий психолог.

На основі проведеного теоретичного аналізу наукових джерел [1; 2; 4; 8] та вивчення військової практики можна відзначити, що військовий психолог повинен організовувати свою роботу з попередження проблемної міжособистісної взаємодії двома основними шляхами:

- готувати командний склад військових підрозділів як суб'єктів попередження проблемної міжособистісної взаємодії підлеглого особового складу;
- надавати психологічну допомогу суб'єктам та об'єктам проблемної міжособистісної взаємодії.

У контексті нашого дослідження ми надали перевагу особистісному підходу до розуміння сутності психологічної готовності керівників військових колективів, де проходять службу жінки-військовослужбовці, до продуктивної міжособистісної взаємодії з ними. З точки зору особистісного підходу, психологічну готовність розглядають як результат підготовки (підготовленості) до певної діяльності. У відповідності з цим підходом, готовність слід розуміти як стійке, багатоаспектне утворення особистості, яке включає низку компонентів (мотиваційний, когнітивний, операційний, волевий тощо), адекватних вимогам змісту та умовам діяльності, які у своїй сукупності дозволяють суб'єкту більш або менш успішно здійснювати діяльність. Зазначимо, що цей підхід відображе-

ний у працях М.І. Дьяченка, О.А. Кандиловича [5], О.Д. Сафіна [8] та ін.

Значною мірою готовність командирів (начальників) до підтримання та формування продуктивної міжособистісної взаємодії підлеглого особового складу, як і будь-який інший різновид готовності, визначається наявністю в них певних специфічних знань, умінь, навичок, мотивів і здібностей. Психологічними передумовами виникнення такої готовності має бути розуміння командиром суті міжособистісної взаємодії, яка виникає у військових колективах, де проходять службу жінки-військовослужбовці, та шляхів попередження проблем у їх міжособистісних стосунках, усвідомлення своєї відповідальності за це, бажання займатися такою роботою, визначення послідовності та способів дій щодо підтримання та формування продуктивної міжособистісної взаємодії підлеглих.

На думку науковців, які досліджували зазначені питання [2, 3, 4], готовність командира (начальника) до підтримання та формування продуктивної міжособистісної взаємодії підлеглих жінок-військовослужбовців відрізняється від інших видів готовності своєю структурою. Через те її вивчення пропонується вести з позиції структурно-функціонального підходу як одного із основних різновидів системного аналізу. Сутність цього підходу виявляється в дослідженні побудови і функціонування компонентів готовності командира до підтримання та формування продуктивної міжособистісної взаємодії у військових колективах, де проходять службу жінки-військовослужбовці. Враховуючи думки дослідників [5; 8], основними компонентами цієї готовності мають бути: *мотиваційний* (сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням підтримання та формування продуктивної міжособистісної взаємодії жінок-військовослужбовців); *когнітивний* (сукупність знань необхідних для підтримання та формування продуктивної міжособистісної взаємодії жінок-військовослужбовців); *операційний* (сукупність умінь та навичок практичного вирішення завдань щодо підтримання та формування продуктивної міжособистісної взаємодії жінок-військовослужбовців); *особистісний* (система особистісних характеристик командира, які впливають на результативність підтримання та формування продуктивної міжособистісної взаємодії підлеглого особового складу).

Слід звернути увагу на те, що рівень психологічної готовності командного складу військового підрозділу щодо підтримання та формування продуктивної міжособистісної взаємодії у військо-

вих колективах, де проходять службу жінки-військовослужбовці, залежатиме від активної просвітницької роботи військових психологів. Психологічними передумовами виникнення такої готовності має бути розуміння офіцерами суті міжособистісної взаємодії людей, причини виникнення проблем у ній, усвідомлення своєї відповідальності за це, бажання займатися такою роботою, визначення послідовності та способів дій щодо підтримання та формування продуктивної міжособистісної взаємодії підлеглого особового складу. Отже, військовий психолог повинен проводити відповідні заходи з командним складом військових підрозділів та забезпечувати їх відповідною літературою, допомагати у вивченні соціально-психологічного клімату в підлеглих їм підрозділах. За необхідності військовий психолог повинен надавати психологічну допомогу суб'єктам та об'єктам проблемної міжособистісної взаємодії [5; 8].

Як вказує О.Ф. Бондаренко, поняття «психологічна допомога» відображає певну реальність, деяку психосоціальну практику, полем діяльності якої є сукупність питань, ускладнень та проблем, що стосуються психічного життя людини [4].

За свідченням дослідників, психологічна допомога жінкам-військовослужбовцям може бути професійною і здійснюватися практичними психологами, а також соціальними працівниками, педагогами, вихователями і медиками та іншими фахівцями, що мають відповідну психологічну підготовку, і непрофесійною, що здійснюється на побутовому рівні людиною, яка володіє багатим життєвим досвідом, знаннями про психологію людини, людські стосунки, маючи особистісні якості психотерапевта. До видів професійної психологічної допомоги належать: психологічна просвіта, соціально-психологічна профілактика, психодіагностика, психологічне консультування, психотерапія, психокорекція, психологічні тренінги, активне соціально-психологічне навчання, терапевтичні семінари [1, 4; 5; 7 та ін.].

Крім цього, психологічна допомога жінкам-військовослужбовцям включає проведення з ними лекцій, співбесід, групових дискусій, рольових ігор, одним словом, цілого комплексу заходів, які б сприяли психологічній просвіті жінок-військовослужбовців та регуляції їх взаємовідносин.

Аналіз літератури, узагальнення підсумків дискусій у вітчизняній періодиці останніх років з питань етики, професійної поведінки консультуючого психолога дозволяють сформулювати принципи роботи та низку етичних стандартів, дотримання яких є не-

одмінним обов'язком фахівця, який надаватиме допомогу жінкам-військовослужбовцям [1; 4; 5].

Насамперед відзначимо, що надання психологічної допомоги жінкам-військовослужбовцям має підпорядковуватися етичним нормам, спільним для будь-якої професії, що стосується безпосередньо роботи з людиною. Це є повага до кожної особистості, людських прав, гідності, належна професійна компетенція, сумління, доброзичливість тощо.

Таким реаліям, а також традиціям і культурі жінок-військовослужбовців найбільш відповідають гуманістичний напрям у психологічному консультуванні і психотерапії, а також деякі школи когнітивно-поведінкового напрямку. Фактично синтез цих напрямків і утворює основні принципи практичної роботи військового психолога: принцип прийняття або доброзичливого і безоціночного ставлення консультанта до жінок-військовослужбовців; принцип суб'єкт-суб'єктивної взаємодії; принцип активності особистості; принцип відповідальності особистості; принцип органічної єдності інтелектуальних та емоційних аспектів психіки; принцип системності в діяльності консультанта. До цих принципів, які можна назвати принципами методологічного плану, слід додати також низку принципів, які частіше називають етичними: принцип добровільного звернення жінок-військовослужбовців за психологічною допомогою; забезпечення конфіденційності; розмежування особистих і професійних стосунків та інші.

Крім загальних етичних вимог, існують етичні стандарти й нормативи, специфічні для консультуючих психологів. На думку О.Ф. Бондаренко, серед етичних стандартів й нормативів одне з перших місць тут належить принципу конфіденційності, тобто збереження особою таємниці людини, що потребує допомоги. Крім цього, специфічним етичним нормативом є вимога уникати фізичного контакту з клієнтом, а також соціального контакту, якщо ці контакти не передбачені процедурою спільної роботи. Не допускається також маніпулювання людиною або особою з боку клієнта, наприклад, через вручення коштовного подарунку [4].

Пошук шляхів надання психологічної допомоги жінкам-військовослужбовцям як суб'єктам та об'єктам проблемних міжособистісних стосунків потребує розглянути більш детально характеристики можливих підходів до практики надання психологічної допомоги. До таких напрямків фахівці відносять глибинну психологію – психоаналіз (З. Фрейд), індивідуальну психологію (А.

Адлер), аналітичну психологію (К. Юнг), транзактний аналіз (Е. Берн); біхевіористичний напрямок – соціальне наочіння, тренінг соціальної компетентності; самонавчання; когнітивну терапію; раціонально-емоційну терапію (А. Елліс); гуманістичний напрямок – гештальттерапію (Р. Перле), групову терапію (К. Роджерс), логотерапію (В. Франкл), психодраму (Я. Морено) та інші.

Залежно від специфіки конкретної ситуації психологічної допомоги, застосовуються дві основні форми роботи: індивідуальна та групова. Індивідуальна робота застосовується у тих випадках, коли групова форма психологічної допомоги не можлива. Можна сказати, що індивідуальна форма роботи має перевагу в усіх тих випадках, коли характер проблематики вимагає анонімності. Вона повинна бути спрямована на розширення можливостей жінок-військовослужбовців безконфліктно взаємодіяти в різних ситуаціях службової діяльності, знімати емоційну напругу, поширювати репертуар ролей, формувати здатність змінювати моделі поведінки. Всі ці завдання вирішуються під час індивідуального консультування, індивідуальних бесід, індивідуальних занять.

В ситуації індивідуальної психологічної роботи предметом взаємодії є психологічна інформація.

Що стосується групової психологічної роботи, то, враховуючи загальноприйняту в психології думку, вона повинна передбачати проведення з жінками-військовослужбовцями лекцій, занять з вивчення психології міжособистісних стосунків, групових консультацій, соціально-психологічних тренінгів, групових дискусій, рольових ігор тощо. У процесі такої роботи жінки-військовослужбовці мають змогу отримати новий понятійний апарат і термінологію міжособистісної взаємодії ознайомитись з оптимальними способами вирішення конфліктних ситуацій, набути навичок ефективної міжособистісної взаємодії в колективі.

Особливої уваги заслуговує організація і проведення з жінками-військовослужбовцями різних видів соціально-психологічного тренінгу. У словнику практичного психолога (С.Ю. Головін, 1998) цей термін визначається як сфера практичної психології, що орієнтована на використання активних методів групової психологічної роботи з метою розвитку компетентності в спілкуванні [9] П.П. Горностай, розглядаючи діяльність тренінгової групи, називає цю роботу колективом активного соціального навчання [6].

Базовими методами соціально-психологічного тренінгу є групова дискусія, різні модифікації рольової гри. На думку фахівців,

розмір тренінгової групи залежить від її головної мети і в середньому повинен нараховувати від 7 до 16 осіб (відділення або взвод), тривалість загального циклу занять – від кількох днів до одного місяця. Зустрічі учасників можуть проходити кожного дня або ж один – тричі на тиждень. Середня тривалість заняття – від півтори до трьох і більше годин.

Слід наголосити, що групова психологічна робота повинна обов'язково в себе включати групову психокорекцію. Як вказують Г.П. Горностай та С.В. Васьковська, під психокорекцією слід розуміти активний вплив на психіку людини, що має за мету послабити або усунути ті чи інші негативні відхилення від норми в розвитку і функціонуванні психіки, а також інші поведінкові, емоційні, когнітивні прояви, що створюють для людини психологічні проблеми [6].

Ефективне надання психологічної допомоги жінкам-військовослужбовцям потребує від психолога вміння володіти інструментарієм психологічного впливу на жінок з метою психокорекції їх поведінки. Вивчення наукової літератури свідчить про те, що у психологічній практиці, крім методів, суть яких була розкрита нами вище, існують також методи, які, в залежності від ситуації, можуть застосовуватись для попередження проблемної міжособистісної взаємодії жінок-військовослужбовців. Це такі методи, як: групова дискусія (Г.О. Ковальов, Л.А. Петровська, Ю.М. Ємельянов та ін.), психодрама (Якоб Морено, В.Т. Кондратенко, Д.І. Донской), психомалюнок (Т.С. Яценко), методи невербальної взаємодії (Б.Л. Барабаш, Г.О. Ковальов, Ю.Б. Некрасова, Л.А. Петровська та ін.). Дехто з авторів (Т.С. Яценко, С.І. Захарова) окремо як метод групової корекції виділяють рольову гру, яка відрізняється від психодрами соціальним спрямуванням сюжету.

Командному складу військового підрозділу потрібно знати, що, окрім зазначених методів регулювання проблем при міжособистісній взаємодії у військових колективах, де проходять службу жінки, існують ще й прийоми їх приглушення, які висвітлені в науковій літературі із зазначеної проблематики [2; 7].

Необхідність приглушення конфлікту мотивується тим, що для будь-якого військового підрозділу конфлікт між двома або декількома особами заважає нормальному спілкуванню і праці, й тому виникає необхідність погасити конфлікт. Починається з того, що військовий керівник повинен по черзі запрошувати до себе конфліктуючі сторони й пропонувати кожній викласти суть причини

суперечки. При цьому висувається вимога наводити тільки факти і категорично забороняються спроби очорнити один одного. За допомогою бесід керівник приходять до певного висновку, після чого викликає обидві сторони і пропонує їм висловитись в його присутності. Потім оголошує своє рішення, таким чином, вважається інцидент вичерпаним, і до нього знову не повертаються.

Ще один метод полягає в тому, що конфліктуючим сторонам пропонується висловити взаємні претензії у присутності всього колективу військового підрозділу, на зборах. У цьому випадку рішення приймається колективом підрозділу, і воно оголошується як таке, що не підлягає подальшому обговоренню. Якщо і після цього конфлікт не вичерпаний, керівник має право вжити санкцій до учасників конфлікту: від повторних критичних зауважень (наодинці або в групі) до адміністративного попередження.

У крайньому випадку військовий керівник повинен шукати засоби, щоб розвести конфліктуючих у різні боки (переводить найменш цінну для колективу жінку-військовослужбовця до іншого підрозділу). Загалом це все прямі методи приглушення конфліктів.

До непрямих методів входить ціла низка принципів та прийомів, серед яких, наприклад, «принцип виходу почуттів» – якщо жінці-військовослужбовцю дати можливість «виплеснути» свої негативні емоції, то поступово вони самі собою змінюються на позитивні, треба тільки проявити терпимість і здатність емоційно підтримати людину.

Наступними виділяють принцип «емоційного відшкодування». Мається на увазі те, що часто жінка-військовослужбовець, яка звертається з приводу конфлікту, відчуває себе потерпілою. Слухаючи, можна так її і сприймати, сказавши їй про те позитивне, що в неї є. З тим, що людина страждає, не можна не рахуватися, оскільки це є процесом емоційного відшкодування» пригніченого стану.

Принцип «авторитетного третього» – тонкий психологічний прийом, при якому третій співрозмовник, слухаючи конкретну ситуацію, скупко, але авторитетно скаже позитивне про людину, яку вважають спонукачем конфлікту.

Принцип «оголеної агресії» – дає можливість людині, яка слухає конфліктну ситуацію, примусити тих, хто сперечається, ще раз повторити конфлікт з початку до кінця. Принцип «примусового слухання опонента» враховує те, що люди, які сперечаються, не слухають один одного. Для цього треба двом сторонам дати

змогу виговоритися у присутності керівника, але так, щоб кожний повторював попередню репліку опонента. Незвичність такої ситуації змінює рівень емоційного сприйняття партнерами один одного та їх взаєморозуміння.

Як свідчить практика, при груповій роботі, незалежно від вихідних теоретичних позицій психолога, йому доводиться мати справу зі складною системою, якою є будь-яка група. Тому перше, з чого потрібно психологу розпочинати свою роботу, – це система реально існуючих стосунків між людьми. Завдання полягає у тому, щоб знайти предмет взаємодії членів групи, в якому були б відображені взаємопов'язані модальності внутрішнього світу кожного члена групи. Для вирішення цього завдання психолог повинен отримати психологічний матеріал про тип взаємовідносин між суб'єктами проблемних міжособистісних стосунків.

Г.С. Абрамова [1] зазначає, що стійкі особистісні якості членів групи, якщо вони є протилежними за змістом, створюють основу для стабільних і стійких конфліктів, які, не розвиваючись, стають джерелом, що дезорганізує групу. До таких якостей належать: екстервертованість, інтровертованість; раціоналізм – романтизм; домінантність – підлеглість; ворожість – дружелюбність; ригідність – гнучкість; стабільність – лабільність; оптимізм – песимізм; активність – пасивність; відповідальність – безпечність.

Дослідження структури групи за допомогою соціометрії дозволяють психологу не тільки виділити ієрархічність відносин – хто лідер і хто ведений, а й проаналізувати зміст впливу одного члена групи на іншого. Вплив, міра впливу, на яку здатний кожний член групи, є важливим показником змісту психологічної інформації. З цієї точки зору можна виділити такі типи впливу членів групи: дія за зразком, дія на рівних умовах, рефлексивна дія. Аналіз психологом вказаних типів дозволяє відстежити динаміку можливостей кожного члена групи використовувати психологічну інформацію про членів свого колективу і про себе.

Загалом, аналіз наукових підходів до індивідуальної та групової роботи з людьми дозволив виявити достатню кількість методів надання психологічної допомоги, яку можна рекомендувати для ефективного використання у специфічних умовах з метою надання психологічної допомоги жінкам-військовослужбовцям. Здійснюючи пошуки шляхів надання психологічної допомоги суб'єктам проблемних міжособистісних стосунків, необхідно чітко усвідомити те, що ця проблема потребує комплексного підходу до

її вирішення і врахування різних соціально-психологічних умов життєдіяльності жінки-військовослужбовця. Слід зазначити, що особисте життя та діяльність людей не завжди визначається межами звичних правил і норм.

Враховуючи специфіку військової служби та думки науковців [4; 6; 7], під поняттям «надання психологічної допомоги об'єктам проблемних міжособистісних стосунків» ми розуміємо систему заходів, за допомогою яких можна подолати психотравмуючі наслідки проблемних міжособистісних стосунків у військових колективах, де проходять службу жінки, та відновити продуктивну міжособистісну взаємодію між членами цього колективу.

На основі аналізу науково-психологічної літератури [1; 6] та результатів нашого дослідження під психологічною корекцією слід розуміти діяльність з виправлення (корекції) тих особливостей психічного розвитку, які не відповідають «оптимальній моделі». У нашому випадку це має бути корекція психічних станів жінки, проведення якої сприяє конструктивному розв'язанню проблем при міжособистісних стосунках у військових колективах, де проходять службу жінки-військовослужбовці. На думку дослідників, основою психокорекції ми вважаємо проведення психотерапії (немедичної).

Враховуючи думки дослідників, слід зазначити, що психотерапевтична робота щодо розв'язання проблем у міжособистісних стосунках у військових колективах, де проходять службу жінки-військовослужбовці, повинна будуватися комплексно, охоплюючи емоційну, когнітивну і поведінкову сфери особистості. Усі ці сфери взаємозалежні між собою, але в той же час можна відзначити деякі особливості психотерапевтичної роботи щодо окремих з них.

В емоційній сфері, особливо на першому етапі психотерапії, найбільш важливим завданням роботи психолога є зниження рівня негативного переживання. Це досягається, насамперед, за рахунок емоційної підтримки жінки-військовослужбовця, підкресленням того, що психологу приносить задоволення спілкування з нею як досить цікавою особистістю.

Центральним моментом психотерапевтичної роботи має також бути діяльність психолога щодо підвищення адекватної самооцінки жінки-військовослужбовця. Тут важливо логічно довести їй, що наявні в неї проблеми у міжособистісних стосунках є суб'єктивними і переборними, що вона спроможна перебороти їх, якщо сформує віру у свої сили, більш поважливе ставлення до себе та своїх колег.

У поведінковій сфері необхідно, особливо на останніх етапах психотерапії, сформуванати мотив особистості жінки-військовослужбовця на реальні поведінкові дії, на подолання страху зазнати невдачі, зниження рівня значущості тих або інших невдач у поведінці і діяльності.

Виходячи з вищенаведеного можна зробити наступні **висновки**:

1. Для того щоб проблемні ситуації у військових колективах, де проходять службу жінки-військовослужбовці, вирішувались якомога простіше та ефективніше, щоб гармонійно розвивались стосунки, формувалась адекватна уява про себе, щоб ефективно здійснювався процес особистісного саморозвитку та розвивались навички емоційного та поведінкового контролю, необхідно проводити постійну профілактичну роботу щодо запобігання проблем у міжособистісній взаємодії у відповідних колективах, найважливішою метою якої є розвиток суб'єктивних можливостей членів даного колективу, зокрема, способів і прийомів самоконтролю, саморегуляції, завдяки чому корекція переросте у самокорекцію.

2. Відповідно до мети організації військовими психологами роботи з попередження проблемної міжособистісної взаємодії у військових колективах, де проходять службу жінки-військовослужбовці, необхідно сприяти виробленню у жінок-військовослужбовців критичної самооцінки їх емоційних станів, думок, цінностей, особистісних характеристик. Разом із тим, жінка-військовослужбовець повинна сприймати себе через призму тих позитивних якостей, які їй властиві. Саме завдяки цьому зростають показники її самоповаги, формується власна гідність, а значить, підвищується особистісний і духовний ресурс – запорука поваги до іншого.

Література

1. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию / Г.С. Абрамова. — М.: Междун. пед. акад., 1995. — 264 с.
2. Анцупов А.Я. Психология взаимоотношения в воинском коллективе / А.Я. Анцупов, В.В. Федотов. — М.: ГАВС, 1993. — 64 с.
3. Батаршев А.В. Диагностика способности к общению / А.В. Батаршев. — СПб.: Питер, 2006. — 176 с.
4. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості: Навч. посіб. [для студ. ст. курсів психол. ф-тів та від-нь ун-тів] / О. Ф. Бондаренко. — Х.: Фоліо, 1996. — 237 с.

5. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, А.А. Кандыбович. – Мн.: БГУ, 1976. – 175 с.

6. Горностай П. П. Теория и практика психологического консультирования : проблемный подход / П.П. Горностай, С.В. Васильковская. – К.: Наук. думка, 1995. – 128 с.

7. Калениченко Р.А. Соціально-психологічний клімат у військовому колективі / Р. А. Калениченко // Психологія: Зб. наук. праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. Вип. 12. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – С. 423-428.

8. Сафін О.Д. Психологія управлінської діяльності командира: Навч. посіб. / О.Д. Сафін. – Хмельницький: Академія ПВУ, 1997. – 149 с.

9. Словарь психолога-практика / [сост. С. Ю. Головин]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2001. – 976 с.

В статье на основании теоретического анализа научных источников, изучения воинской практики и результатов проведенного исследования описано суть и направление организации военными психологами работы по предупреждению проблемного межличностного взаимодействия в воинских подразделениях, где служат женщины-военнослужащие.

Ключевые слова: межличностное взаимодействие, женщины-военнослужащие, психологическая помощь, командный состав, военный психолог.

In article on the grounds of theoretical analysis of the scientific sources, the studies soldierly practical persons and result of the called on study is described essence and direction to organizations military psychologist work on warning the problem-solving interpersonal interaction in soldierly subdivision, where serves the women – militaries.

Key words: interpersonal interaction, women – militaries, psychological help, command composition, military psychologist.

ВІДНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ В ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Лазаренко С.І.

Перехід від ритмічності навчального процесу до певної хаотичності екзаменаційного періоду припускає істотні зміни психофізіологічної сфери студента. Переважання психічної, інтелектуальної напруженості призводить до появи адаптаційного синдрому. Показано, що